

ків наук. конф. молодих учених та здобувачів (м. Харків, 26-27 груд. 2003 р.). – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2004. – С. 63–65.

3. Кодекс законов о труде РСФСР // Собрание узаконений и Распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР. – 1922. – № 70. – Ст. 903.

4. Таль Л.С. Трудовой договор. Цивилистическое исследование. Часть I: Общее учение / Л.С. Таль. – Ярославль : Типография губернаторского правления, 1913. – 632 с.

5. Войтинский И.С. Трудовое право СССР / И.С. Войтинский. – М. : Л. : Госиздат. 1925. – 364 с.

6. Советское трудовое право. – 3-е изд., испр. и доп. / Н.Г. Александров. – М. : Госюриздат, 1963. – 414 с.

7. Пашерстник А.Е. О сфере действия советского трудового права / А.Е. Пашерстник // Сб. Сорок лет советского государства и права и развитие правовой науки: тезисы докладов. – Ленинград, 1957. – С. 27–34.

8. Пашерстник А.Е. Теоретические вопросы кодификации законодательства о труде / А.Е. Пашерстник. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – 231 с.

9. Гинцбург Л.Я. Социалистическое трудовое правоотно-

шение / Л.Я. Гинцбург ; отв. ред. : Р.З. Лившиц. – М. : Наука, 1977. – 310 с.

10. Ставиский П.Р. Некоторые проблемы обновления трудового законодательства / П.Р. Ставиский // Реформа трудового законодательства. Материалы научной конференции, 27-28 ноября 1990 г. – М. : ВНИИСЗ РФ, 1993. – С. 54–55.

11. Про власність в СРСР : Закон СРСР від 06.03.1990 р., № 1305-1 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1305400-90>.

12. Про підприємства в СРСР : Закон СРСР від 04.06.1990 р., № 1529-1 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1529400-90>.

13. О предприятиях и предпринимательской деятельности : Закон РСФСР от 25.12.1990 г., № 445-1 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=40&from=29304-0&rnd=0.2758196971217093&#0>.

14. Про власність : Закон України від 07.02.1991 р., № 697-ХІІ // Відом. Верховн. Ради УРСР. – 1991. – № 20. – Ст. 249.

15. Куренной А.М. Трудовое право: на пути к рынку / А.М. Куренной. – М. : Дело Лтд, 1995. – 304 с.

УДК 349.3

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ ЯК ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ НЕДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Медвідь А.О., к. ю. н.,

доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національний університет «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено дослідженню юридичних фактів як підстав виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення. Доведено, що у вказаній сфері для виникнення юридичних наслідків необхідним є фактичний склад: об'єктивні факти, волевиявлення особи, рішення компетентного органу.

Ключові слова: юридичний факт, фактичний склад, недержавний соціальний захист.

Статья посвящена исследованию юридических фактов как оснований возникновения правоотношений негосударственного социального обеспечения. Доказано, что в указанной сфере для возникновения юридических последствий необходим фактический состав: объективные факты, волеизъявления лица, решение компетентного органа.

Ключевые слова: юридический факт, фактический состав, негосударственная социальная защита.

Medvid A.A. THE LEGAL FACTS AS THE BASIS FOR THE ORIGIN OF JURAL RELATIONS IN THE SPHERE OF NON-GOVERNMENTAL SOCIAL MAINTENANCE

The article investigates the legal facts as reasons of creation of the relationship in the sphere of non-governmental social maintenance. It is proved that the set of acts is necessary in this area, which consists of: objective facts, the expression of will of an individ, decision of the competent authority.

Key words: legal fact, set of facts, non-governmental social maintenance.

Постановка проблеми. Юридичними фактами пронизана уся система правовідносин – на їх підставі вони будуються, виникають, змінюються, припиняються [1, с. 6]. Коріння поняття «юридичний факт» сягає глибини юриспруденції [2, с. 26].

Теоретичне осмислення вказаного правового явища має неабияке значення, адже нерозривно впливатиме на удосконалення законодавчої бази, а отже, на ефективність регулювання усієї системи суспільних відносин, зокрема із соціального забезпечення населення, характерною ознакою розвитку якого на сучасному етапі є розширення впливу недержавного сектору через таку форму соціального захисту, як недержавне соціальне забезпечення.

Ступінь розробленості проблеми. Питання місця юридичних фактів у механізмі правового регулювання було неодноразо-

во висвітленим у роботах таких вчених, як В.А. Андропова, Н.Б. Болотіна, В.Б. Ісаков, С.М. Синчук, Б.І. Сташків, Г.М. Чувакова та ін. Враховуючи наявність великої кількості праць щодо питання правової природи юридичних фактів, воно не позбавляється можливості бути осмисленим через призму сучасних тенденцій, властивих для розвитку тієї чи іншої сфери життя. Так, юридичні факти у сфері недержавного соціального забезпечення на сьогодні залишаються малодослідженими, що пояснюється відносно нещодавнім виникненням цієї форми соціального захисту, а тому, безперечно, викликають науковий інтерес.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні підстав виникнення правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Недержавне соціальне забезпечення являє окрему організаційно-правову форму соціального захисту [3, с. 6], яка виражається у соціальному обслуговуванні та наданні матеріальної допомоги особам, які зіштовхнулися із життєвими обставинами – соціальними ризиками, з метою їх подолання або зниження ступеня негативного впливу, що здійснюється за рахунок недержавних джерел фінансування. Гарантування вказаних матеріальних та нематеріальних благ реалізується саме у правовідносинах із недержавного соціального забезпечення, підстави виникнення яких досліджуватимуться далі.

Атрибутивною характеристикою правовідносин із недержавного соціального забезпечення зокрема та соціально-забезпечувальних правовідносин загалом є те, що виникають вони завжди на підставі не одного юридичного факту, а їх сукупності – фактичних складів, під чим традиційно розуміють систему юридичних фактів, необхідних для настання правових наслідків [4, с. 54–57], які складаються із таких компонентів, як: об'єктивні факти, волевиявлення особи, рішення компетентного органу [5, с. 136.].

Поширеною у галузевій літературі є думка, що кожна з окремих одиниць (юридичних фактів), яка формує фактичний склад, може бути самостійною життєвою обставиною, тобто може породжувати правові наслідки [6, с. 69]. Стосовно фактичного складу у соціально-забезпечувальних правовідносинах це твердження хибне, адже наприклад, волевиявлення особи за відсутності складних життєвих обставин, які спричиняють необхідність підтримки ззовні у вигляді соціального забезпечення, не зумовить отримання передбачених грошових виплат, соціальних послуг тощо. Але слід зауважити, що кожен окремий юридичний факт є невід'ємним компонентом сукупності фактів для настання соціально значимих наслідків.

Цікавою у цьому аспекті є думка Б.І. Сташківа, який не погоджується з міркуванням, що юридичне значення має не кожний елемент фактичного складу, а їх сукупність загалом. Зібрані у відповідний час і в певному місці одиничні факти завдяки тому, що передбачені гіпотезою норми права, породжують спільний юридичний наслідок – виникнення, зміну чи припинення конкретних правовідносин. Гіпотези норм права юридичне значення надають не фактичному складу, а одиничним фактам [7, с. 117]. Тобто кожний окремий юридичний факт є обов'язковим для формування необхідної кількості відповідних юридичних фактів (для єдиного фактичного складу), які в майбутньому спричинять якісні зміни – настання юридичних наслідків.

Об'єктивними фактами, тобто одним з елементів фактичного складу у сфері недержавного соціального забезпечення, є соціальні ризики.

Вперше у вітчизняній фаховій літературі використовувати категорію «соціальний ризик» як підставу виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин запропонувала Н.Ю. Болотіна [8, с. 39.]. На сьогодні існує

близько 1 500 визначень поняття «ризик» [9, с. 120–127]. До того ж і власне поняття «соціальний» також розглядається у двох значеннях: широкому (мається на увазі такий, який відбувається у суспільстві) [10, с. 476] та вузькому (впливає із умов життєдіяльності людини) [11, с. 55]. Для розкриття змісту цього терміну доцільно використовувати саме друге його тлумачення, тобто розуміти під ним обставину, яка порушує нормальну (звичну) життєдіяльність людини та породжує необхідність зазнавати додаткових фінансових або інших затрат.

Соціальні ризики у сфері недержавного соціального забезпечення, як слушно зазначає М.В. Бородкін, можуть бути закріпленими в актах централізованого, муніципального чи локального рівнів або у відповідному договорі [12, с. 530]. Якщо відображення соціальних ризиків у актах найвищого рівня є безспірним, інші твердження потребують додаткового пояснення.

Яскравим прикладом закріплення соціального ризику на рівні, відмінному від загальнодержавного, слугує Міська цільова програма надання соціальних послуг та інших видів допомоги незахищеним верствам населення міста Одеси на 2015 р., затверджена рішенням Одеської міської ради від 24 грудня 2014 р. № 6002-VI (зі змінами відповідно до Рішення Одеської міської ради від 16 квітня 2015 р. № 6512-VI) [13]. Згідно з положеннями акта за рахунок коштів бюджету міста Одеси (69 635 900 грн), крім інших заходів, надавалось гаряче харчування соціально незахищеним верствам населення (зокрема, безхатченкам). Відповідно до цієї Програми середній розмір допомоги на відшкодування надання щоденного гарячого харчування безпритульним складав у середньому 18 гривень, на реалізацію чого з бюджету міста було виділено у 2015 р. 1 051 200 грн. Так, положення Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р. № 2623-IV, у якому закріплюється система реінтеграції бездомних осіб і безпритульних дітей, засобом якої передбачається можливість для них отримувати широку низку заходів соціального захисту у разі настання такого соціального ризику, як відсутність житла, деталізуються в актах локального рівня.

Особливістю недержавного соціального забезпечення є звуження чи розширення тлумачення підстав для надання окремих видів соціального захисту в рамках указаної форми соціального захисту порівняно з державними (наприклад, загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, адже відповідно до ст. 61 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р. пенсійний вік, після досягнення якого учасник недержавного пенсійного фонду має право на отримання пенсійної виплати, визначається за його заявою, крім цього, вік може бути меншим чи більшим за 60 років – загальний вік державного пенсійного забезпечення в Україні) [14, с. 29].

Ще з радянських часів у правничій літературі пропонується виокремити у самостійний

вид юридичні факти – стани. Під юридичними станами, на думку Г.М. Чувакової, слід розуміти складні юридичні факти, які характеризуються відносною стабільністю і тривалим періодом існування, протягом якого вони можуть неодноразово (у поєднанні з іншими фактами) викликати настання правових наслідків [15, с. 9]. У контексті недержавного соціального забезпечення такими юридично значимими станами можуть бути: стан нужденності, малозабезпеченості, бездомності, безпритульності, страховий стаж, стан спорідненості або шлюб тощо. Це, як правило, тривала соціальна обставина, яка, виходячи з досягнень теорії права соціального забезпечення, може бути соціальним ризиком або юридично значимою умовою певних соціально-забезпечувальних правовідносин.

Ще однією частиною юридичного складу у сфері правовідносин із недержавного соціального забезпечення є свідоме волевиявлення особи-суб'єкта права. Як правило, волевиявлення знаходить своє вираження у діях (вчинках), зовнішнім проявом яких у межах недержавного соціального забезпечення (зокрема, у пенсійних відносинах), як зазначає С.М. Сивак, є договір [16, с. 18].

Цікавим є те, що не всі правники вважають коректним говорити про договір як про юридичний факт. Наприклад, Б.І. Пугінський, аргументуючи тим, що умови договору, які закріплюють права й обов'язки сторін, як правило, формуються власне сторонами, а не законом, вважає неправильним характеризувати договір як юридичний факт у загальноприйнятому значенні цього терміна. Юридичний факт, на думку вченого, являє загальнотеоретичну конструкцію, засобом якої пояснюється нормативне регулювання, а не договірне, яке полягає у самостійному регулюванні відносин суб'єктами. Така позиція, на наш погляд, є досить сумнівною та необґрунтованою.

У рамках дослідження волевиявлення особи як необхідного елемента складу логічно виникає питання послідовності юридичних фактів у фактичному складі для настання правовідносин із недержавного соціального забезпечення.

Для правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення волевиявлення (укладання договору, наприклад, пенсійного контракту) слугує, як правило, першим елементом юридичного (фактичного) складу, адже у ньому передбачається соціальний ризик, у разі настання якого особа матиме право на отримання грошових виплат за рахунок третього рівня пенсійної системи України.

Незважаючи на це, можливі випадки відмінної черговості юридичних фактів. Так, наприклад, правовідносини з надання послуги тимчасового проживання у соціальному готелі або іншому закладі соціального захисту, які переважно знаходяться у комунальній власності або належать недержавним організаціям [17], будуть здійснюватись після укладання договору, причиною якого слугуватиме потреба у місці для проживання особи, яка наразі є бездомною. Тобто такий соціальний ризик, як відсутність житла, буде основою по-

яви наступних необхідних юридичних фактів для настання правових наслідків у вигляді надання зазначеної соціальної послуги.

Крім цього, можлива й інша послідовність юридичних фактів у досліджуваному складі. Прикладом слугує надання матеріальної або іншої допомоги за законами України «Про благодійну діяльність і благодійні організації» від 5 липня 2012 р. № 5073-VI та «Про гуманітарну допомогу» від 22 жовтня 1999 р. № 1192-XIV. Так, рішення відповідної благодійної організації про забезпечення певної категорії населення у зв'язку з її соціально незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, наприклад, допомогою у натуральній формі, буде передувати факту звернення представника цієї соціальної групи для її отримання.

Заслугує на увагу спроба розмежувати фактичний склад (елементом якого є, як зазначалось, волевиявлення у вигляді, наприклад, договору на отримання певного виду соціального захисту в рамках недержавного соціального забезпечення) та окремі етапи, необхідні для формування, зміни, завершення певної моделі правовідносин. Так, як справедливо зазначає В.В. Гордєєв, для укладання, приміром, договору завжди властиве проходження низки послідовних етапів, кожен із яких породжує права та обов'язки [18, с. 46]. Постає логічне питання: на якому етапі відбувається виникнення правовідносин – останньому чи кожен з етапів слід розглядати як самостійний, такий, який породжує передбачені законодавством юридичні наслідки?

Для пошуку відповіді в рамках дослідження фактичного складу у правовідносинах із недержавного соціального забезпечення необхідно взяти до уваги мету цих правовідносин – надання окремого виду соціального захисту. Так, юридичні наслідки у вигляді забезпечення особи, яка опинилась у складних життєвих обставинах, будуть породженими саме після завершального етапу укладання договору (незважаючи на те, що і цей етап може мати власний юридичний склад).

Доцільно зауважити, що волевиявлення як другий елемент у фактичному складі, який породжує виникнення правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення, може знаходити своє вираження не лише у формі договору. Звернення особи до компетентного органу (органу місцевого самоврядування, громадського об'єднання, благодійної, релігійної, волонтерської організації тощо) може виконувати аналогічну роль.

Так, наприклад, відповідно до Миської цільової програми надання соціальних послуг та інших видів допомоги незахищеним верствам населення міста Одеси на 2016–2017 рр., затвердженої рішенням Одеської міської ради від 16 грудня 2015 р. № 21-VII, передбачене надання адресної щомісячної грошової допомоги громадянам міста віком понад 100 років у розмірі 600 грн [19]. Отже, звернення до управління соціального захисту Одеської міської ради буде юридичним фактом (елементом фактичного складу) для виникнення правовідносин із надання зазначеного виду грошових виплат.

Досліджуючи фактичний склад для правовідносин із недержавного соціального забезпечення, не можна залишити поза увагою такий його елемент, як рішення відповідного компетентного органу. Цим органом є суб'єкт правовідносин, напрямком діяльності або однією з функцій якого також є здійснення соціального забезпечення, наприклад, недержавні фонди соціального страхування, громадські об'єднання, благодійні, релігійні та волонтерські організації, окремі фізичні особи тощо.

На противагу юридичним фактам, які зумовлюють виникнення правовідносин, можуть існувати обставини, настання яких (або формування за їхньою допомогою фактичного складу) може спричинити правові наслідки у вигляді перешкоди до виникнення права. Такі юридичні факти прийнято називати правоперешкоджальними [15, с. 9]. Зазначена група юридичних фактів не є властивою для досліджуваних правовідносин. Навпаки, наприклад, ст. 7 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» містить положення про те, що фізична особа може бути учасником кількох пенсійних фондів за власним вибором, а ст. 61 зазначеного Закону закріплює, що пенсійні виплати з пенсійного фонду здійснюються незалежно від отримання виплати за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням або з інших джерел тощо. Тобто законодавцем акцентується увага на відсутності перешкод для участі у недержавному пенсійному страхуванні, зокрема для реалізації права на нього.

Припустити наявність відображення на законодавчому рівні правоперешкоджального юридичного факту можна, приміром, із положень ст. 66 згаданого Закону: одноразова пенсійна виплата спадкоємцям здійснюється у строки, якщо протягом цього строку не було накладено заборону на здійснення виплати згідно із законом. Тобто наявність заборон і є правоперешкоджальним юридичним фактом для виникнення правовідносин щодо спадкування пенсійних коштів.

Висновки. Слід зазначити, що основою для виникнення правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення є не поодинокий юридичний факт, а фактичний склад, у якому наявні такі юридичні факти: соціальний ризик (інколи стан); волевиявлення особи, яка опинилась у складній життєвій ситуації (у вигляді договору або звернення); рішення компетентного органу (недержавного пенсійного фонду, громадського об'єднання, благодійної організації тощо).

Доречно поряд із юридичними фактами (фактичними складами), які породжують правовідносини у сфері недержавного соціального забезпечення, виокремлювати ще одну групу юридичних фактів – правоперешкоджальні, які знаходять своє відображення в соціально-забезпечувальному законодавстві.

Одним з основних завдань усіх досліджень теоретичних питань є зростання ефективності правового регулювання суспільних відносин. У цьому сенсі для удосконалення механізму правового регулювання необхідним є чітке закріплення у законодавстві фактичних складів, зв'язків між окремими юридичними

фактами у складах, вдосконалення процедури реалізації окремих фактів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андропова В.А. Юридичні факти у трудовому праві України : [монографія] / В.А. Андропова. – О. : Вид-во В.В. Букаєва, 2014. – 198 с.
2. Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве / В.Б. Исаков. – М. : Юридическая литература, 1984. – 144 с.
3. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України : [навчальний посібник] / Н.Б. Болотіна. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 663 с.
4. Чувакова Г.М. Юридичний факт і фактичний стан / Г.М. Чувакова // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. – Вип. 11. – О. : Юридична література, 2001. – С. 54–57.
5. Право соціального забезпечення : [навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.] ; за ред. П.Д. Пилипенка. – К. : Ін Юре, 2006. – 496 с.
6. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М.М. Агарков. – М. : Ученые труды ВИОН НКЮ СССР, 1940. – 192 с.
7. Шашків Б.І. Загальна характеристика юридичних фактів у пенсійному забезпеченні / Б.І. Шашків // Право України. – 1998. – № 1. – С. 115–119.
8. Болотіна Н.Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять / Н.Б. Болотіна // Право України. – 2000. – № 4. – С. 35–39.
9. Никитин С.М. Социологическая теория риска в поисках предмета / С.М. Никитин, К.Л. Феофанов // Социологические исследования. – 1992. – № 10. – С. 120–127.
10. Словник української мови : в 11 т. / І.С. Назаров, О.П. Петровська, Л.Г. Скрипник, Л.А. Юрчук. – К., 1978. – Т. 9. – 1978. – 916 с.
11. Синчук С.М. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення / С.М. Синчук // Право України. – 2003. – № 3. – С. 55–59.
12. Бородин М.В. Підстави виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення / М.В. Бородин // Правові та інституціональні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матер. Міжн. наук.-практ. конф. – Т. 1. – О. : Юридична література, 2016. – С. 529–532.
13. Міська цільова програма надання соціальних послуг та інших видів допомоги незахищеним верствам населення міста Одеси на 2015 рік : Рішення Одеської міської ради від 24 грудня 2014 р. № 6002-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://omr.gov.ua/ru/acts/council/66535/>.
14. Синчук С.М. Правові ознаки соціального ризику за правом соціального забезпечення / С.М. Синчук // Актуальні проблеми соціального права : матер. всеукр. круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри соц. права ЛНУ ім. І. Франка (1 квітня 2016 р.). – Л., 2016. – С. 28–32.
15. Чувакова Г.М. Дефектність фактичних складів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Г.М. Чувакова ; Одеська нац. юрид. акад. – О., 2004. – 19 с.
16. Сивак С.М. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / С.М. Сивак ; ЛНУ ім. І. Франка. – К., 1999. – 20 с.
17. Довідник суб'єктів, що надають соціальні послуги бездомним особам та особам, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк станом на 1 січня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.msp.gov.ua/news/10194.html>.
18. Гордєєв В.В. Поняття та зміст фактичного складу / В.В. Гордєєв // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство». – 2011. – Вип. 597. – С. 45–49.
19. Міська цільова програма надання соціальних послуг та інших видів допомоги незахищеним верствам населення міста Одеси на 2016–2017 роки : Рішення Одеської міської ради від 24 грудня 2014 р. № 6002-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://omr.gov.ua/acts/council/78883/>.